

*Panasenko Katherina, Kherson State University,
Postgraduate, the Faculty for Translation/Interpretation Studies
E-mail: panasenkkat@rambler.ru*

***The principles of relativity of notions „symbol“, “allegory” and
“metaphor”***

*Панасенко Катерина, Херсонський державний університет,
Аспірант, Факультет перекладознавства
E-mail: panasenkkat@rambler.ru*

**До проблеми співвідношення поняття «символ» із суміжними
поняттями «алегорія» та «метафора»**

Прагнення до символічного переосмислення оточуючої дійсності супроводжувало людину з давніх часів і до сьогодні. До спроб потрактувань поняття «символ» зверталися свого часу Аристотель, Платон, Емпедокл, середньовічні схоласти, П. Флоренський, К.Г. Юнг, Г.В.Ф. Гегель та інші. Символ виступає одним із центральних понять різних наукових дисциплін: культурології, мистецтвознавства, семіотики, психології, філології, філософії та ін., кожна з яких розглядає символ у специфічному для неї ракурсі, що призводить до величезної кількості тлумачень поняття «символ».

На думку Ю.М. Лотмана, символ може отримувати визначення в залежності від специфіки тієї часткової семіотичної системи, в терміноапараті якої він посідає чільне місце [1, с. 240].

Проблема символу пов'язана з багатьма суміжними категоріями, серед яких «художній образ», «алегорія», «метафора», «знак», «міф», «архетип», «ім'я» та інші. Неоднозначність тлумачення поняття «символ» часто призводить до плутанини у поняттях, їх ототожнення та неувagi до їх відмінних рис. Особливі труднощі пов'язані з неможливістю диференціації понять «символ» та «алегорія», які за час історії свого розвитку розглядалися зокрема як синоніми. Проблемною убачається диференціація понять «символ» та «метафора». У контексті перекладознавчих досліджень актуальною вважаємо необхідність відмежування цих понять, які, маючи точки дотику, суттєво відмінні, розуміння та врахування чого відіграє важливу роль при перекладі, особливо художнього тексту, де перекладач має чітко розуміти, що саме перед ним – символ, алегорія чи метафора, і на основі цього розуміння приймати адекватні перекладацькі рішення.

Серед дослідників, у розвідках яких були здійснені спроби диференціації вищезазначених понять, доцільно відмітити М.Ф. Алефиренка, Е. Калера, О.Ф. Лосєва, М.О. Новикову, Н. Попову, Ц. Тодорова.

Заявлений ракурс дослідження обумовлює мету статті, яка передбачає дефінітивне зіставлення поняття «символ» з алегорією та метафорою та з'ясування їх найсуттєвіших диференційних рис з лінгвістичної точки зору.

Символ і алегорія. Алегорія і символ як літературні засоби з певною функцією усвідомлені вже античною літературою. До VIII ст. ці поняття часто вживались як синоніми, означаючи інакомовне зображення і багатопланове його розуміння [2, с. 138 – 39]. Однак, на межі XVIII-XIX ст. спостерігається протистояння символізованого мислення первісній алегоричній формі вираження, коли окремі спроби теоретичного осмислення алегорії виявлялись марними, що свідчило про глибину антагонізму поглядів щодо можливості/неможливості ототожнення цих понять [3, с. 165]. Це протиставлення протрималось до XIX ст. і набуло апогею у критиці символістів. Підхопивши ідею про символ як поезію, а алегорію як дидактику, розуміння алегорії як схеми й ілюстрації, а символу як піднесеної

поезії постає загальним місцем теорії літератури [2, с. 139].

У даній статті ми розглянемо такі визначення символу, які уможливають з'ясування принципової відмінності символу від алегорії та метафори, актуалізація яких, як правило, реалізується насамперед у художньому тексті.

Під символом, услід за І.О.Солодиловою, розуміємо троп, що породжує образ, в якому предметне уявлення служить актуалізації, або символізації абстрактного поняття, яке несе основний сенс, що відрізняється особливою ємністю і неоднозначністю тлумачень [4, с. 31].

Алегорія ж розуміється як один з видів іносказання, в якому конкретний образ є формою розкриття абстрактного поняття, судження [5, с. 39]. Як алегорія, так і символ мають загальне та одиничне [2], під якими ми і розуміємо поєднання чітко уявного чуттєвого образу та абстрактної ідеї. В алегорії їх поєднання спрямоване тільки на підведення індивідуального під загальне з неодмінним зниженням першого, з повною відмовою розуміти його буквально і з використанням його тільки як ілюстрації, яка може бути замінена будь-якими іншими ілюстраціями. Всі ці ілюстрації, взяті самі по собі, незалежно від їх художнього сенсу, в байці як в особливому жанрі і в алегорії ніколи не приймаються всерйоз і ніколи не мають самостійного значення. Вони зіграли свою ілюстративну роль і після цього зникли.

Ми цілком погоджуємося з думкою О. Лосєва, про те, що, якщо розглядати алегорію через поняття абстрактного та конкретного, або через призму відношень вид/рід, тоді чуттєвий образ у складі алегорії виступає видом, який підпорядкований більш абстрактній ідеї, яка репрезентує рід. Вид підведений під рід, якому й належить вся істотність. Щодо символу, видове явище теж підводиться тут під певну спільність, але воно не гине, не розуміється у переносний спосіб, не зникає з поля зору письменника і читача, воно таке ж реальне, як і спільність, під яку воно підведене [6].

К.Д. Бальмонт висловлює подібну думку, розмірковуючи над символічною поезією та алегорією: в алегорії конкретний зміст є елементом абсолютно підлеглим, оскільки він відіграє службову роль. На відміну від

символу, якому притаманне злиття двох смислів, що народжується спонтанно, алегорії властиве насильницьке їх поєднання, викликане певним зовнішнім міркуванням [7]. Отже, обом іпостасям символу притаманна рівнозначність, відношення вид/рід не характеризується такою підпорядкованістю, як у випадку з алегорією, де рід (абстрактна ідея) підпорядковує собі вид (конкретний чуттєвий образ).

Думка О. Лосєва стосовно того, що індивідуальне в алегорії слугує лише ілюстрацією абстрактної ідеї і може бути замінене іншими ілюстраціями, дає підстави визначити алегорію як авторську категорію, на відміну від символу як категорії колективної. Пояснимо свою думку на прикладі байки американського письменника XIX-XX ст. Амбросе Бірса "Wolf and the Lamb": *A Lamb, pursued by a Wolf, fled into the temple. "The priest will catch you and sacrifice you," said the Wolf, "if you remain there." / "It is just as well to be sacrificed by the priest as to be eaten by you," said the Lamb. "My friend," said the Wolf, "it pains me to see you considering so great a question from a purely selfish point of view. It is not just as well for me"* [8, с. 344]. У тексті байки Ягня вступає прикладом алегорії, ілюструючи ідею покірності, яка в інтерпретації автора набуває форми цілковитої байдужості. Автор обирає саме образ Ягня, хоча для вираження цієї ідеї він міг використати інший персонаж. У іншому тексті Ягня може виступати ілюстрацією іншої ідеї, адже лексема *lamb* наділена такими символічними значеннями: "the lamb represents Christ as both suffering and triumphant; it is a sacrificial animal, and may symbolize gentleness, innocence, and purity <...> ; sweetness, forgiveness and meekness" [9].

Символічне значення виникає на основі «живих» асоціацій, тоді як алегоричне значення створюється і розпізнається за заданою схемою. Тому коментарі, пояснення, підписи майже завжди свідчать, що перед нами не символ, але алегорія [10, с. 190]. Подібну думку висловлює С.С. Аверинцев: сенс символу не можна дешифрувати простим зусиллям розуму, в нього треба «вжитися». Саме в цьому полягає принципова відмінність символу від

алегорії: зміст символу не існує як певна раціональна формула, яку можна «вкласти» в образ і потім «витягувати» з образу [11, с. 156]. Символ часто підмінюють алегорією, що піддається розгадці через власну однозначність як «мораль байки» [11, с. 159]. Дослідник також зазначає, що за символом пізнають і розуміють один одного «свої», на відміну від алегорії, яку може дешифрувати і «чужий» [11, с. 156]. Ми підтримуємо думку дослідника, оскільки зміст алегорії, як певної моральної настанови, однозначний і його в змозі розпізнати навіть необізнаний читач.

На відміну від алегорії, символ не має прямолінійного, розсудливого значення. Він зберігає емоційні асоціації з широким колом явищ. Символу, на відміну від однозначної алегорії, притаманна невичерпна полісемія. В.І. Іванов, зокрема, зазначає: «Символ тільки тоді є справжнім символом, коли він невичерпний і безмежний у своєму значенні <...>. Він багатолікий, багатозначний і завжди темний в останній глибині» [12, с. 141]. Саме у нероздільності та взаємодії значень символу дослідник вбачає принципову його відмінність від алегорії, зміст якої подільний [12, с. 141]. На семантичну «невловимість» символу вказує також і М.Ф. Алефиренко [10, с. 190].

На підтвердження опозиції «полісемія символу – моносемія алегорії» знову звернемося до байки Амбросе Бірса “Wolf and Lamb” [8, с. 344]. Автор обирає образ Ягня, наділяючи його конотацією виключно покірності та байдужості. Вище було розглянуто символічні значення, якими наділена лексема *lamb*, серед яких покірність (*meekness*) також виділяється. Отже, Ягня у байці актуалізує лише одне із своїх символічних значень.

Як зазначає М. Моклиця, вектор символічного мислення прямує від землі до неба, тоді як алегорія спускається з неба на землю, аби вустами пророків можна було пояснити не надто освіченим людям наочних прикладах складні моральні імперативи [2, с. 139]. Ми розділяємо цю думку і вважаємо, що алегорія завдяки своїй однозначності та наочності є досить ємним та доступним засобом вираження певної ідеї, викриття певного пороку, що характерно для повчальних жанрів (байка, притча). Звісно,

функціонування алегорії не звужується рамками цих жанрів, однак, на відміну від символу, алегорії, на наш погляд, властиве більш чітке закріплення за цими жанрами, тому вона більш жанрово детермінована.

Символ і метафора. Спроби диференціації і аналізу метафори і символу показують наявність як загальних, так і відмінних рис, на найсуттєвіших з яких ми й зупинимось.

Беручи за основу думку О. П. Квятковського, метафорі можна надати узагальнене визначення, яке передбачає її розуміння як одного з тропів художнього мовлення, в основі якого лежить невиражене порівняння предмета з іншим предметом на основі ознаки, спільної для обох членів, що зіставляються. Метафоричним слово або вираз визначається у разі вживання не в прямому, а у переносному значенні [13, с. 156].

Розглядаючи символ з лінгвістичної точки зору, треба пам'ятати, що одним із шляхів його створення постає процес метафоризації, тобто перенос значення на основі подібності об'єктів, явищ, понять.

Структурна антропологія К. Леві-Строса імплікує висновок про метафоричний зв'язок значень у символі. У світлі цього підходу символ кожного конкретного коду є ланкою в парадигматичному ланцюжку значень, пов'язаних метафоричними відносинами на основі загальних деномінаторів, наприклад, *батько – небо – денне сяюче небо (deiuo) – бог* (загальний деномінатор «запліднює»), *мати – земля – «темна», «чорна» богиня* (загальний деномінатор «народжує») [цит. за 14, с. 179 – 180]. Ці приклади ілюструють, що виникнення символів (у даному випадку небо, земля) обумовлене метафоричним переосмисленням цих понять та їх порівнянням з батьком та матір'ю на основі ознак подібності, якими виступають семи запліднення та народження. Отже, метафора часто стає основою для формування символу, тобто первинним поняттям по відношенню до нього. Разом із тим, метафора, як формально більш ємне утворення, ніж символ, може містити у своєму складі останній. Приміром, у вірші У. Блейка “The Tiger” метафора *fire of eyes* має у своєму складі компонент *fire*, який

функціонує як символ [15, с. 31]. Часто метафора виникає на основі символів, наприклад, у тому ж вірші У. Блейка метафора *forests of the night* [15, с. 31] повністю побудована на символах; у вірші Г.У. Лонгфелло “The day is done” метафора *wings of night* [16] також містить компоненти, кожен з яких є символом. У зв’язку з неможливістю визначення первинності/вторинності понять «метафора» і «символ» відносно одне одного, можна зустріти такі терміни, як «метафоричний символ» та «символічна метафора», вживання яких, на наш погляд, є цілком виправданим.

Попри той факт, що метафора, як і символ, можна назвати «шифром», «кодом», який читач має декодувати, для метафори, як і для алегорії, характерна більш «конкретна семантична визначеність» у той час, як символу притаманна полісемія та неоднозначність тлумачень. Метафору зазвичай відносять до конкретного суб’єкта, і це утримує її в межах значень, прямо або побічно пов’язаних з дійсністю (як і у випадку з алегорією). Символ, навпаки, легко долає «земне тяжіння», прагнучи позначити не стільки земне життя, скільки життя вічне. Тому символ часто демонструє невиразні трансцендентні смисли. У метафори інше, більш «земне» завдання, адже вона покликана створити такий образ об’єкта, який би розкрив його латентну сутність. Метафора поглиблює розуміння реальності, символ відводить нас за її межі [17, с. 25].

На підтвердження думки щодо невичерпності тлумачень символу на противагу можливості адекватного тлумачення метафори звернемось до прикладу метафори *fire of thine eyes* із вірша У. Блейка “The Tiger” [15, с. 31], яка не потребує великих зусиль для інтерпретації. Зрозуміло, що під «вогнем очей» розуміється лють Тигра, що актуалізується за допомогою символу *fire*. Якщо цей символ розглядати окремо, не у складі даної метафори, неважко помітити, що він полісемантичний, причому має не лише негативні, але й позитивні конотації: “culture or intellect, passion (lust and anger), any warmth of feeling, even human life itself...” [18, с. 73 – 75]. Цей список можна було б продовжити, але нами були наведені найсуттєвіші символічні значення

лексеми *fire*, що засвідчує твердження про багатозначність символу.

М. Ф. Алефиренко стверджує, що як метафора, так і символ, пов'язують два концепти в один, однак метафора, зіставляючи два концепти, нівелює їх відмінні риси, тоді як символ ці відмінності зберігає і, водночас, підкреслює самотійність кожного концепту [10, с. 189].

Важливою рисою, яка відрізняє метафору від символу, можна вважати індивідуально-авторську природу першої (якщо не йдеться про концептуальну метафору, яка належить до засобів репрезентації концептосфери певної культури) та колективний характер другого (звісно, існування індивідуально-авторських символів не заперечується). Слушною у зв'язку з вищезгаданим вважаємо думку М.О. Новикової, яка твердить про стабільність значення символу та тривалість його існування у порівнянні з метафорою [19, с. 12]. Дійсно, символ існує у культурній пам'яті мовного колективу впродовж багатьох століть у той час, коли лише найяскравіші та найоригінальніші метафори здатні стати культурним надбанням.

Проведений дефінітивний та диференційний аналіз символу з поняттям «алегорія» та «метафора» дає підстави дійти наступних висновків.

Найсуттєвішими рисами, які, на наш погляд, відрізняють символ від алегорії, є такі: підпорядкування виду (конкретного чуттєвого образу), роду (абстрактній ідеї) в алегорії та гармонійне співіснування обох іпостасей символу; авторська природа алегорії та колективний характер символу; однозначність алегорії та багатозначність символу; узагальнювальний та трансцендентний характер символу і конкретний та «земний» характер алегорії; тяжіння алегорії до функціонування у повчальних жанрів.

Щодо диференційних ознак між символом та метафорою, найважливішими вважаємо такі: «конкретна семантична визначеність» і однозначність метафори та багатозначність символу; конкретизувальний характер метафори та узагальнювальний і трансцендентний характер символу; авторська природа метафора та колективна природа символу, що обумовлює тривалість існування символу у порівнянні з метафорою; тяжіння

до переносного значення метафори та рівноправність значень символу.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у лінгвістичному вивченні та визначенні найсуттєвіших ознак, що відрізняють символ від суміжних понять, зокрема міфу та архетипу на матеріалі текстів художнього дискурсу в лінгвістичному та перекладознавчому аспектах.

Список літератури

1. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. СПб., 2001. – С. 240.
2. Моклиця М. Аллегоричний фрагмент символічної мови Лесі Українки: «Осінь казка». Луцьк, 2010. – Сс. 138 – 139.
3. Беньямин В. Происхождение немецкой барочной драмы. М., 2002. – С. 165.
4. Солодилова И.А. Смысл художественного текста. Словесный образ как актуализатор смысла. Оренбург, 2004. – С. 31.
5. Українська Літературна Енциклопедія: в 5 т. К., 1988. – Т. 1. – С. 39.
6. Лосев А. Проблема символа и реалистическое искусство [Электронный ресурс]. – Режим доступа: royallib.ru/.../losev_aleksey/problema_simvola_i_realisticheskoe_iskusstvo.
7. Бальмонт К.Д. Элементарные слова о символической поэзии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: az.lib.ru/b/balxmont_k_d/text_0340.shtml.
8. Bierce A. The Monk and the Hangman's Daughter. Fantastic Fables. New York and Washington, 1911. – P. 344.
9. Online Symbolism Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of access: URL: www.umich.edu/.../symbolismproject/symbolis...
10. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. М., 2010. – Сс. 189 – 190.
11. Аверинцев С. С. Символ. К., 2001. – Сс. 156 – 159.
12. Иванов Вяч. И. Дионис и прадионисийство. СПб., 1994. – С. 141.
13. Квятковский А.П. Поэтический словарь [Электронный ресурс]. – Режим

доступа: feb-web.ru/feb/kps/kps-abc/kps/kps-1561.htm.

14. Шелестюк Е.В. О диалектике устойчивости и изменчивости концепта и символа. Челябинск, 2004. – Сс. 179 – 180.

15. Blake W. Poems and prophecies. London, 1991. – P. 31.

16. Longfellow H.W. Poems [Electronic Resource] – Mode of access: www.poemhunter.com/i/.../pdf/henry_wadsworth_longfellow.

17. Теория метафоры. М, 1990. – С. 25.

18. A dictionary of literary symbols: second edition. Cambridge, 2007. – P. 73 – 75.

19. Новикова М.А. Символика в художественном тексте. Символика пространства (на материале «Вечеров на хуторе близ Диканьки» Н.В. Гоголя и их английских переводов). Запорожье, 1996. – С. 12.